

Krīgsarkīvet i Stockholm, SE/Kr-A/0406/28/056/003

Agris Dzenis

CĒSU PILS POĻU UN ZVIEDRU VALDĪŠANAS LAIKĀ

Cēsu pils vēsturē Vācu ordeņa Livonijas atzara valdīšanas laikam bija raksturīgs ilgstošs miers, savukārt pēc Livonijas konfederācijas sabrukuma pils piedzīvoja pirmās lielākās politiskās pārmaiņas un militāros triecienus. Poļu un zviedru valdīšanas laiks Cēsīs hronoloģiski iedalāms divos posmos: no 1562. gada, kad Livonijas atzara teritorija tika iekļauta Polijas–Lietuvas valstī, līdz 1621. gadam, kad Cēsis iekaroja Zviedrijas karaļa karaspēks; un no 1621. gada, kad Cēsis nostiprinājās Zviedrijas karaļa vara, līdz 1721. gadam, kad krievu iekarotā, zviedru pārvaldītā mūsdienu Vidzemes teritorija saskaņā ar Ništates miera līgumu nonāca Krievijas cara varā. Faktiski krievu karaspēks Cēsīs bija ieņēmis jau 1703. gadā. Šī darba mērķis ir sniegt pārskatu par Cēsu pils administratīvajām, saimnieciskajām un militārajām funkcijām poļu un zviedru valdīšanas laikā, atklājot politisko pārmaiņu un militāro darbību ietekmi uz pils apbūvi un stāvokli.

No publicētajiem dokumentārajiem avotiem pētījumā izmantoti vēsturnieka Frīdriha Gustava Bīnemaņa 1865.–1876. gada izdevumā *Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558–1562* (*Vēstules un dokumenti par Livonijas vēsturi no 1558. līdz 1562. gadam*) publicētie Livonijas kara laika avoti no Rēveles (Tallinas) un Rīgas pilsētas arhīviem (Zeids 1992, 93). Oriģinālvalodā publicētie dokumenti satur ziņas par sabiedroto sūtņu uzņemšanu Cēsīs, algotņu apgādes grūtībām Cēsu pils nometnē un poļu armijas nodaļu nomitināšanu.

Cēsu pils vēstures kontekstā Vācu ordeņa Livonijas atzara pēdējos pastāvēšanas gados un Livonijas kara laikā vissvarīgākā avotu edīcija ir Karla Širrena publicētā sērija *Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischen Selbständigkeit* (*Avoti par Livonijas pastāvības bojāejas vēsturi*). 1861. gadā Rēvelē iznāca sērijas pirmais sējums, bet līdz 1881. gadam iznāca vēl septiņi sējumi, kuros publicēti Zviedrijas arhīvos uzietie dokumentu teksti par laiku no 1557. līdz 1561. gadam (Zeids 1992, 92). Vairums šo dokumentu nāca no bijušā Vācu ordeņa Livonijas atzara arhīva, kas 1621. gadā bija aizvests uz Zviedriju. No 1883. līdz 1885. gadam Karls Širrens trijos sējumos publicēja Dānijas arhīvos uzieto dokumentu tekstus (Zeids 1992, 93). Širrena publicētie dokumenti sniedz

ziņas par Cēsīm kā Livonijas atzara mestra komandpunktu kara sākumā, kā arī kara algotņu apmešanās un bāzes vietu un par sūtniecībām uz Cēsīm, kaujām pie Cēsīm, kā arī amatpersonām, ēkām, telpām, cietumiem un ieslodzītajiem Cēsu pili.

Ziņas par poļu Livonijas (Pārdaugavas Livonijas hercogistes) administratīvo iedalījumu un pārveidojumiem, tajā skaitā attiecībā uz Cēsīm 16. gadsimta pēdējās divās desmitgadēs, atrodamas Polijas–Lietuvas Seima dekrētos, kas ievietoti vēsturnieka Matīsa Dogjeļa 1759. gadā Viļņā izdotajā Polijas un Lietuvas lielkņazistes dokumentu krājumā (Zeids 1992, 94). Dokumenti, kas sniedz netiešas ziņas par administratīvā apgabala – Cēsu prezidentūras – pārvaldes un tiesas iestāžu darbību poļu valdīšanas laikos, publicēti Frīdriha Georga Bunges un Roberta fon Tolla izdevuma *Ehst- und Livläendische Brieflade (Igaunijas un Kurzemes muižu arhīvi)* pirmajos divos sējumos, kas iznāca attiecīgi 1856. un 1857. gadā (Zeids 1992, 51). Pirmajā sējumā ievietotie dokumenti aptver laiku no 1561. līdz 1650. gadam, bet otrajā sējumā publicētie dokumenti datēti ar laiku no 1651. līdz 1697. gadam.

Par Poļu–zviedru kara laiku (1601–1629) Latvijā nav pieejami dokumentāri avoti, tādēļ šī laika notikumu izziņāšanai nozīmīgi ir laikabiedru vēstošie avoti. Izsmelīgākā no tām ir Franca Nienstedes hronika. Tās autors bija no Vācijas ieceļojis tirgotājs, kurš kopš 1571. gada bija Rīgas namnieks, kopš 1583. gada – rātskungs, bet kopš 1585. gada – birģermeistars. Savu hroniku viņš rakstījis laikā no 1604. līdz 1609. gadam (Zeids 1992, 110). Tajā aprakstīti Poļu–zviedru kara notikumi no 1600. līdz 1609. gadam, to skaitā zviedru uzbrukums Cēsīm, tomēr darba vērtību mazina apstākļi, ka autors nav ne notikumu dalībnieks, ne aculiecinieks.

Otrais par attiecīgo laiku vēstošais avots ir Johana Bodekera Rīgas un Vidzemes hronika par laiku no 1593. līdz 1638. gadam. Tās autors, iespējams, bija Rīgas rātskungs Johans Bodekers (1597–1627) (Boddecker 1890, VIII, IX). Hronikā sniegtas ziņas par Poļu–zviedru kara notikumiem, kas hronoloģiski neietilpst Franca Nienstedes hronikā. To vidū var izcelt ziņu par pulvera pagrabu uzspridzināšanu Cēsu pili 1604. gadā; tomēr jāatzīst, ka līdz Rīgā mītošajam autoram informācija par notikumiem Cēsīs varēja nonākt sagrozītā veidā.

Trešais nozīmīgākais avots, kurā aplūkoti ar Cēsu pili saistīti notikumi Poļu–zviedru karā, ir ar 1622. gada 4. februāri datētā Tomasa Jērna hronika. Autors bija dzimis Zviedrijā un strādāja par Vidzemes bruņniecības sekretāru Sāmsalā. Viņa darbu *Igaunijas, Vidzemes un Latvijas hronika* plaši izmantojuši vēlākie Livonijas vēstures pētnieki – Kristians Kelhs un Johans Gotlibs Arnts (Hiärn 1835, XI).

Latvijā pieejamie npublicētie rakstītie avoti par aplūkojamo periodu kopumā sniedz fragmentāras ziņas. Izskatot Latvijas Valsts vēstures arhīva 6999. fondu (Piļu un muižu dokumenti), tika atrasti divās šī fonda lietās apkopoti Cēsu pilsmuižas dokumenti, kas datēti ar laiku no 1652. līdz 1757. gadam. Tajos nebija tiešu vai netiešu ziņu par pils ēkām un būvdarbiem, tomēr daži dokumenti sniedz informāciju par Cēsu pilsmuižas nomniekiem, muižas pārvaldes struktūru un tai pakļautajiem zemniekiem, kā arī postījumiem, ko pilij 17. gadsimta 80. gados nodarījuši zviedru karavīri.

Latvijas Valsts vēstures arhīvā esošais zviedru gubernatora kancelejas arhīvs (7349. fonds) neattaisnoja uz to liktās cerības. Fonda lietās, arī četrās apjomīgās lietās par zviedru Vidzemes cietokšņiem no 1663. līdz 1708. gadam, informāciju par Cēsu pili neiz-

devās atrast. Tomēr fakts, ka Cēsis nav pieminētas starp zviedru pārvaldītās Vidzemes cietokšņiem, ir svarīga netieša liecība par šīs pils fortifikācijas nozīmes izzušanu 17. gadsimta otrajā pusē. Dažās zviedru gubernatora kancelejas arhīva lietās atrodami dokumenti par Cēsīs izvietotās zviedru kavalēristu nodaļas patvaļīgām rīcībām pret pilsētas iedzīvotājiem, kas liecina par disciplīnas vai apgādes problēmām.

No šai tēmai veltītās zinātniskās literatūras par visvērtīgāko atzīstams Polijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta darbinieku Ksistofa Mikuļska un Andžeja Rahubas izdevums *Urzednicy inflanccy XVI–XVIII wieku (Inflantijas iestādes 16.–18. gadsimtā)* (Mikulski/Rachuba 1994). Tajā sniegti Cēsu prezidentūras, vēlāk vojevodistes, amatpersonu saraksti, norādot laiku un iemeslu, kāpēc tie minēti attiecīgajos dokumentos. Saraksti sastādīti, izmantojot pārsvarā npublicētus avotus no Polijas arhīviem un Maskavā glabātā Lietuvas lielkņazistes arhīva – Lietuvas metrikas. Šis izdevums latviešu pētnieku darbos līdz šim nav izmantots.

Nozīmīgākais avotu komplekss par Cēsu pili zviedru laikos ir pils pārvaldītāja, Zviedrijas valsts kanclera Aksela Uksenšernas izstrādātā ekonomiskā dokumentācija, kas attiecas arī uz viņa īpašumā esošajām Vidzemes muižām. Tides pils arhīvā Zviedrijā glabājas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas par laiku no 1624. līdz 1654. gadam un no 1661. līdz 1679. gadam. Datus no tām par laiku no 1624. līdz 1654. gadam krājumā *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas* 1935. gadā publicējis vēsturnieks Edgars Dunsdorfs (Dunsdorfs 1935). Vēlākus un papildinātus datus kopā ar pārskatiem par tālaika Vidzemes politisko un saimniecisko situāciju Edgars Dunsdorfs publicējis 1981. gadā Stokholmā izdotajā krājumā *The Livonian Estates of Axel Oxenstierna (Aksela Uksenšernas Vidzemes muižas)* (Dunsdorfs 1981). Cēsu pils vēstures kontekstā svarīgas ir Uksenšernu dokumentos minētās ziņas par iztērētajiem līdzekļiem remontdarbu veikšanai un amatpersonu algošanai pili. Diemžēl ne vienmēr šīs ziņas droši var attiecināt uz Cēsu pili, jo pārsvarā rēķini sastādīti kopīgi par visiem Uksenšernu Vidzemes valdījumiem – tā saukto bīskapiju.

POĻU VALDĪŠANAS LAIKS (1562–1621)

Poļu karaspēks apmetās Cēsīs un piedalījās cīņās pret maskaviešiem jau ilgi pirms Vācu ordeņa Livonijas atzara likvidēšanas. 1560. gada 19. augustā krievu karaspēka nodaļa virzījās uz Cēsīm, kur sastapās ar 309 tatāriem, kurus Polijas karalis bija atsūtījis palīgā mestram. Tatāri krievus sakāva, daudzus nogalināja, astoņus sagūstīja, bet pēc tam devās uz Cēsīm. Cēsnieki, ieraugot tatārus, noturēja tos par krieviem un atklāja uguni, nogalinot septiņus tatārus, to skaitā arī viņu pulkvedi. Kad pārpratums noskaidrojās, tatāri tomēr negribēja ieiet Cēsīs, bet devās uz Sēlpili (Renner 1876, 327). Domājams, par šo kauju 1560. gada 20. augustā arhibīskaps Vilhelms rakstīja mestram: viņš uzzinājis, ka mestra Cēsu rota jeb karogs (*fahne*) un Polijas karaļa karavīri pie Cēsīm sakāvuši krievu nodaļu un sagūstījuši viņu kņazu Pēteri (QG 1865, 288).

Par poļu vienības klātbūtni Cēsīs šīn laikā liecina ordeņa mestra Gotharda Ketlera 1560. gada 22. augusta vēstule dižciltīgajiem, kurā viņš rakstīja, ka pēc astoņu dienu

aplenkuma bijis spiests atdot ienaidniekam Viljandi. Tad viņš ieradās pie Polijas karaļa karavīriem Cēsīs (QG 1865, 296) un atkārtoja savu pavēli dižciltīgajiem sešu dienu laikā ierasties Cēsīs, nepaklausības gadījumā piedraudot atņemt lēņus (QG 1865, 297).

Neilgi pēc tam mestrs piedāvāja poļiem Vidzemes pilis izvietot ne tikai karaspēka nodaļas, bet arī poļu prezidijus, ar tiem acīmredzot domājot piļu pārvaldniekus. 1560. gada 7. oktobrī viņš rakstīja hetmanim Hieronīmam Hodkevičam, ka Cēsīs, Valmierā, Trikātā, Ērgļos un citur var bez briesmām novietot poļu karaspēku un pārvaldniekus jeb prezidijus (*Praesidia*). Viņš jau ir nosūtījis padomniekus uz Cēsīm, Valmieru un citām vietām, un tie mestra vārdā pildīs karalisko prezidiju amatus (QG 1879, 70).

Cēsu pils pārvaldniekiem un pilsētas rātei sākotnēji nebija skaidrs, kā izturēties pret poļu karaspēku. 1560. gada 8. oktobrī Vācu ordeņa Cēsu nama komturs un pilsētas rāte mestram rakstīja, ka Cēsīs nolemts ierīkot prezidiju un šeit 16. oktobrī ieradās poļu karaspēks, tādēļ lūdza mestram tuvākus paskaidrojumus par poļu karaspēka apmešanās vietu un apgādi (QG 1879, 73). 1561. gada 15. aprīlī Livonijas mestrs Gothards Ketlers rakstīja Cēsu rātei, ka poļu karavīri un viņu pulkvedis palīdzēs cīņās pret ienaidnieku, un mudināja iedzīvotājus palīdzēt poļiem. Cēsu nama komturam Ketlers apsoliya nosūtīt 14 lastus rudzu no Rīgas, bet no tiem seši lasti bija jānodod Cēsu pilsētai (QG 1879, 15). Pēdējā vēstule liecina, ka Cēsīs bija apmetusies lielāka poļu karaspēka nodaļa pulkveža vadībā.

Likvidējot Vācu ordeņa Livonijas atzaru, bijušajam ordeņa amatpersonām tika piešķirtas zemes un zemnieki. 1562. gadā, pirms 17. marta, sastādīts Polijas karaļa apbalvoto un no dienesta atlaisto ordeņa ierēdņu saraksts. Cēsu šaferam Berntam Hefelnam tika piešķirta Volfārtes muiža ar 80 zemnieku ģimenēm (BU 1876, 443), vēstuļu maršalam Henrikam Štrikam – Cēsu nabagu patversmes zemnieki un 35 ģimenes pie Helmes (BU 1876, 444), nama komturam Johanam Felbrukam – zeme un sešas ģimenes no Cēsu pilsnovada (*ex districtu Wendensi*) (BU 1876, 444), drostam Melhioram Hafekenšem – 24 ģimenes no Burtņieku muižas (BU 1876, 446).

Pēc Livonijas sabrukuma Gothards Ketlers izmitināja savus stārustus jeb kastelānus Siguldā, Cēsīs un Valmierā, bet mazās ordeņa pilis iekļāva vai piešķīra mantojamā lietošanā. Stārusti bija piļu komandanti, kuru galvenais pienākums bija rūpēties par viņiem uzticēto piļu aizsardzību (Mikulski/Rachuba 1994, 19). Pirmais Cēsu stārusts bija Josts fon Firstenberg, bijušais ordeņa bruņinieks, kurš 1560. gadā bija Helmes vietvaldis, no 1560. līdz 1562. gadam – Helmes pils kumpāns, 1562. gadā – poļu kastelāns Cēsīs; 1577. gadā viņš uzturējies Krimuldā (Arbusow 1910, 38). Kā Cēsu stārusts viņš dokumentos pirmo reizi minēts 1567. gadā, bet pēdējoreiz – 1583. gada 16. maijā (Mikulski/Rachuba 1994, 40).

Pēc Lietuvas un Livonijas apvienošanās līguma, kas tika noslēgts Grodņā 1566. gada 25. decembrī, jaunais Polijas–Lietuvas valdījums – Pārdaugavas hercogiste – bija jāiedala četrās kastelānijās: Rīgas, Turaidas, Cēsu un Daugavpils. Katrā no tām vajadzēja būt kastelānam, kurš darbojās kā tiesas priekšsēdētājs, trim karaļa ieceltiem piesēdētājiem, diviem muižnieku ievēlētiem piesēdētājiem jeb asesoriem un rakstvedim. Kastelāniju robežas teritoriāli sakrita ar ordeņa laiku administratīvajiem kompleksiem. Cēsu kastelānijā ietilpa ordeņa zemes no Rīgas līdz Helmei un Rūjienai (Mikulski/Rachuba 1994, 9).

1577. gada jūlijā notika Cēsu namnieku nemieri, ar varu ieņemot poļu kastelāna pili (*den Polischen Praesidien dat Huss dasulvest*), un to kopā ar pilsētu nodeva Šlēsvigas-Holšteinas hercogam Magnusam, cara Ivana IV formālajam vasalim. Tāpat darīja Valmieras namnieki, kas kopā ar hercoga Magnusa ļaudīm ieņēma pili un sagūstīja tās pārvaldnieku, poļu kņazu Aleksandru Polubenski (Russow 1853, 123). Cars Ivans IV, uzskatot šādu Magnusa rīcību par viņu vienošanās pārkāpumu, iebruka Livonijā un 6. septembrī pēc vairāku dienu aplenkuma ieņēma Cēsīs (Dzenis 2017a, 16). Tā paša gada decembrī poļu Livonijas administratora Jana Hodkeviča drosmīgā un uzņēmīgā sekretāra Johana Biringa vadītajai poļu, vācu un latviešu karotāju nodaļai ar viltu izdevās Cēsīs atkarot. Zviedru un vācu nodaļa no Rēveles un poļu karavīru nodaļa Aleksandra Sapehas vadībā apvienojās un 1578. gada 21. oktobrī sakāva lielu krievu karaspēku, kas bija aplencis Cēsīs (Russow 1853, 123).

Saskaņā ar Varšavas Seimā 1582. gadā pieņemto Livonijas konstitūciju tika veikta administratīvā reforma. Poļu Livonija tika iedalīta Cēsu, Pērnavas un Tērbatas prezidentūrās. Cēsu prezidentūru veidoja 29 apgabali: Aizkraukles, Doles, Daugavgrīvas, Dinaburgas, Mālpils, Salaspils, Kokneses, Krustpils, Ļaudonas, Limbažu, Lielvārdes, Ludzas, Viļakas, Nītaures, Ādažu, Ērgļu, Piebalgas, Ropažu, Raunas, Rēzeknes, Cesvaines, Aderkašu, Smiltenes, Svinenes, Trikātas, Ikšķiles, Cēsu, Skujenes un Siguldas (Mikulski/Rachuba 1994, 10). Par Cēsu prezidentūras robežām tika noteiktas Gauja, Daugava un Maskavijas robeža. Zemestiesu vajadzēja noturēt reizi gadā, tās priekšsēdētājs bija prezidents, bet tiesneši – četri dižciltīgie. Svētā Staņislava dienā (8. maijā) un Svētā Miķeļa dienā (29. septembrī) Cēsīs bija jānotur visas poļu Livonijas tiesnešu konventi (VL 1859, 220, 221). Tā kā ar minēto konstitūciju Cēsīs tika nodibināta Livonijas bīskapijas katedra, Cēsīs kļuva par poļu Livonijas administratīvo un garīgo centru, kura normālu funkcionēšanu gan apgrūtināja cara Ivana IV armijas iebrukumi 1577. un 1578. gadā, kā arī ilgstošais Poļu–zviedru karš; turklāt Cēsīs skāra gan aktīvā karadarbība, gan tai sekojošais bads un epidēmijas. Cēsu pilsētu postīja arī ugunsgrēki. Viens no tiem neuzmanības dēļ izcēlās 1568. gada 19. martā (otrdienā pēc Palmu svētdienas), un tajā nodega lielākā daļa pilsētas (Renner 1876, 355).

Agrāko pētnieku darbos bieži pavid viedoklis, ka Cēsu pili bija apmeties pirmais Polijas karaļa apstiprinātais Livonijas bīskaps Jans Patrīcijs Nideckis. Vēsturiskā situācija un avotu ziņas liecina, ka tas, visticamāk, nav noticis.

Cēsu bīskapija ar katedru Cēsīs, kā arī Cēsu prezidentūra, vēlākā vojevodiste, tika nodibinātas ar 1582. gadā Polijas–Lietuvas Seimā pieņemto Livonijas konstitūciju (VL 1859, 220, 221). Ar karaļa Stefana Batorija 1582. gada 4. decembra dekrētu Livonijas bīskapijai tika piešķirtas Valmieras, Trikātas, Burtņieku u. c. muižas, kā arī nami Cēsīs, Tērbatā un Pērnavā (Ogle 2006, 36).

Sākumā par Cēsu bīskapu karalis gribēja iecelt savu sekretāru Dmitriju Soļikovski, tomēr viņš atteicās. Par bīskapu tika nominēts Aleksandrs Meļinskis, kurš nomira 1583. gadā, pat neredzējis savu bīskapiju. Karalis kā nākamo par bīskapu nominēja savu sekretāru un pazīstamo literātu Andreju Patrīciju Nidecki. Pāvests viņu apstiprinājis amatā Romā 1585. gada 20. maijā. Savā bīskapijā Nideckis ieradās tikai astoņus mēnešus pirms savas nāves Valmieras pili 1587. gada sākumā (Ogle 2006, 37), tātad 1586. gada vasarā.

Cēsu pils historiogrāfijā figurē nepamatots uzskats, ka bīskaps Nideckis ir atjaunojis Cēsu pili un apmeties tur dzīvot. Visticamāk, šī uzskata pamatā ir Kurzemes hercoga padomnieka Laurentija Millera 1585. gadā izdotajā grāmatā *Septentrionalische Historien (Ziemeļu stāsti)* publicētais: jaunais bīskaps, kura vārdu autors nepiemin, esot licis atjaunot Cēsu pili un virs sava ģerboņa likt šīs divas rindas: *Haeresis & Moschi postquam devicta potestas: Livonidum primus pastor ovile rego*. Rindiņu nozīme ir šāda – pēc tam, kad uzveikta ķeceru un maskaviešu vara, valdīt sācis Livonijas pirmais gans, respektīvi, bīskaps (Müller 1585, 64). Tomēr bīskaps Nideckis Laurentija Millera grāmatas izdošanas laikā vēl nebija ieradies Livonijā.

Mācītājs Kristians Kelhs savā 1695. gadā izdotajā Livonijas hronikā rakstīja, ka bīskaps Patrīcijs uz atjaunotās Cēsu pils lepni licis uzlikt savu ģerboni ar parakstu – divrindi latīņu valodā, ko publicējis Laurentijs Millers (Kelch 1695, 389). Kristians Kelhs nemin avotus informācijai par Cēsu pils atjaunošanu. No Kristiana Kelha šo viedokli aizguvuši vēlākie autori un pētnieki. Tā Rīgas birģermeistars Pēteris Šīfelbeins 18. gadsimta 30. gados pie Cēsu pils pirmās ieejas no pagalma puses virs durvīm esot redzējis kādu uzrakstu, Johana Patrīcija ģerboni un pantus par herēziju un maskaviešiem, ko Šīfelbeins esot lasījis arī Kelha hronikā (Malvess 2005, 186).

Vēsturnieks Roberts Malvess ir izteicis minējumu, ka 1590. gada pils revīzijas aprakstā minētos karaļa Stefana Batorija ģerboņus priekšpils un konventēkas otrā stāva logos būs licis uzgleznot stārasts Suhodoļskis vai bīskaps Nideckis par godu karalim. Pēteris Šīfelbeins šo ģerboni būs redzējis kāpņu tornīša logos un to noturējis par bīskapa ģerboni. Roberts Malvess pieļāva iespēju, ka bīskaps būs dzīvojis mestra istabā un viņš vai Suhodoļskis būs licis apgleznot durvis, kas veda no bruņinieku zāles un ir minētas 1590. gada revīzijas aktā (Malvess 2005, 188).

Neviens no rakstītajiem avotiem Nidecka dzīvošanu Cēsu pilī un tās atjaunošanu pēc viņa rīkojuma neapstiprina. Saglabājušās ziņas liecina, ka viņš dzīvojis Valmieras pilī, kur arī nomiris. Viņa laikabiedrs jezuīts Ertmanis Tolgsdorfs rakstīja priesterim Johanam Kromeram, ka tieši pēc Nidecka nāves no viņa guļamistabas Valmieras pilī neizskaidrojamā veidā ir nozagtas dažādas dārglietas 2000 guldeņu vērtībā (Heine 1894, 350). Maz ticams, ka bīskaps tik vērtīgas dārglietas būtu vadājis līdzī vai glabājis mazāk drošā vietā nekā viņa pastāvīgā dzīvesvieta. Šķiet, Nidecka dzīves laikā Cēsu pils, kas, pēc 1582. gada revīzijas ziņām, bija neapdzīvojama, vēl nav bijusi atjaunota. 1590. gada revīzijas materiāli rāda, ka daļa pils tolaik ir atjaunota, tomēr nav sniegtas nekādas norādes, ka pils telpas būtu apdzīvojis bīskaps. Telpu interjers – gari galdi un soli, skapji, karaļa ģerboņi – liek domāt, ka tās ir izmantojušas pārvaldes iestādes. Visticamāk, mūra vārtu ēkā pie t. s. Lādemahera torņa atradusies zemestiesas (par to liecina arī cietums torņa pagrabā (Revīzija 1590, 437)), stārasts dzīvojis drīz pēc Livonijas kara būvētajā koka ēkā priekšpils pagalmā (Revīzija 1590, 439), bet konventēka bijusi nodota Cēsu prezidenta rīcībā.

Nav pamata domāt, ka pilī būtu dzīvojis arī nākamais Cēsu bīskaps Oto Šenkings. Pēc izcelsmes viņš bija Livonijas dižciltīgais, kurš pārgājis no luterticības katoļticībā (Henning 1853, 286). Par bīskapu Oto Šenkings nominēts 1590. gada 19. februārī. Viņš pārcēla bīskapa rezidenci no Valmieras uz Cēsīm un atbalstīja jezuītu darbību Vidzemē, cik vien to atļāva Poļu–zviedru karš (Ogle 2006, 39).

Tā kā pili bija aizņēmušas pārvaldes iestādes, bīskaps pēc rezidences pārceļšanas, visticamāk, būs uzbūvējis sevišķu ēku, kur apmeties viņam, bīskapijas kapitulam un jezuītu misionāriem. Šāda ēka minēta 1610. gadā, kad bīskaps Cēsīs nodibināja pastāvīgu jezuītu rezidenci, ierādot tiem dzīvošanai koka māju blakus katedrālei, kur jau mitinājās Cēsu kapituls (*una cum capitulo Vendensi prope ecclesiam cathedralem domum ligneam*) (Kleijntjenss 1941, 283). Ēka atradusies Jāņa baznīcas aizmugurē. 1693. gada Johana Abrahama Ulriha kartē tam blakus iezīmēts arī tā dēvētais klostera laukums, kurā atradies Jāņa diķis.

Liecība par to, ka poļu laikos Cēsu bīskapijai un stārastijai bijušas atsevišķas teritorijas un pārvalde, bet pils atradusies stārastijas pakļautībā, ir Zviedrijas karaļa Gustava Ādolda veiktā atsevišķā bīskapijas un stārastijas īpašumu izlēņošana Zviedrijas valsts kancleram Akselam Uksensernam. 1622. gada 19. augustā tika izlēnota Cēsu bīskapija, kurai piederēja Valmieras pils (bīskapa Nidecka rezidence) un pilsēta, Burtnieku pils, Cēsu beneficijs un Mujānu privātmuiža (Dunsdorfs 1935, 19). Cēsu stārastija tika izlēnota 1627. gada 7. jūlijā, un tajā ietilpa Cēsu pils ar pilsētu un tās muižām (Dunsdorfs 1935, 20).

1598. gadā prezidentūras tika pārdēvētas par vojevodistēm, saglabājot to teritoriālo iedalījumu un pārvaldi (Mikulski/Rachuba 1994, 11). Saskaņā ar Polijas Seima izdoto likumu jeb konstitūciju bez tiesas priekšsēdētāja – prezidenta (no latīņu valodas vārda *praesedere* – sēdēt priekšā, vadīt) – katrā prezidentūrā vēl vajadzēja būt tiesnesim, sešiem piesēdētājiem un rakstvedim, kurus nominēja karalis no muižnieku izvēlētiem kandidātiem (Mikulski/Rachuba 1994, 13).

1586. gadā Vidzemes muižnieki panāca, ka tiek izveidota vienota Cēsu zemestiesas, kas iecēla prezidentu. Pēc 1598. gada prezidentu nomainīja karaļa apstiprināts vojevoda un kastelāns, kuriem pienācās vieta Polijas Senātā. 1598. gada Varšavas Seima konstitūcijā noteikts, ka prezidentu vietā nozīmējamajiem vojevodām jābūt tādām pašām tiesībām kā vojevodām Lietuvā un Polijā (VL 1859, 378). Zemākie amati un stārastijas bija jāpiešķir vienlīdzīgās proporcijās triju nāciju pārstāvjiem: poļiem, lietuviešiem un livoniešiem jeb Vidzemes vāciešiem. Cēsīs sanāca poļu Livonijas muižnieku sapulces, ko poliski sauca par seimikiem, bet vāciski – par landtāgiem. Svarīgākie jautājumi tika izlemti sapulcēs, kur bez muižniekiem piedalījās arī augstākās amatpersonas. 1573. gada 14. augustā Bērzaunes un Kalsnavas dzimtkungs Heinrihs Tīzenhauzens ziņojumā Vidzemes landtāgam pieminēja pēdējo karalisko kastelānu, padomnieku un Pārdaugavas hercogistes muižnieku sapulci Cēsīs, kurā nolemts, ka muižniekiem no katriem 20 apsaimniekotiem arklīm armijai jādod viens apbruņots jātnieks (Kleijntjenss 1941, 282).

Seimikā Cēsīs 1599. gada martā muižnieki ievēlēja tiesnešus un piesēdētājus visām Livonijas vojevodistēm (Mikulski/Rachuba 1994, 14). Cēsu vojevodas amats Žečpospolitā tika piešķirts arī laikā, kad vojevodiste vairs faktiski neeksistēja – līdz pat 18. gadsimta vidum (Mikulski/Rachuba 1994, 15).

Prezidents un zemestiesas iztiesāja gan civilās, gan krimināllietas, kā arī veica juridisku aktu apstiprināšanu. 1590. gada 16. februārī Cēsu prezidents Jirgens Fārensbahs Cēsu konventā (*Convent zu Wenden*) apliecināja, ka Heinrihs Budenbroks ir bijis uzticīgs Polijas kronim un cīnījies pret krieviem pie Pleskavas (ELB 1861, 93). 1598. gada 17. oktobrī Cēsu pilstiesā ieradās Adzeles vicekapitāns Ādams Šrapfers un nodeva liecību lietā par Laurentija

Verbicka sūdzību par Vilhelma Mollera 10. oktobrī nodarīto varmācību Maceja Bjalkovska kalpotājam. Sevišķi svarīgas vai sarežģītas tieslietas risināja karaļa nozīmēti komisāri. 1599. gada 8. martā Cēsis ģenerālkomisāri uzdeva Cēsu kastelānam Georgam Šenkingam 14 dienu laikā atdot atpakaļ sūdzētājam Macejam Bjalkovskim Adzeles prefektūru un samaksāt viņam 3000 florēnu kā zaudējumu kompensāciju (*Verzeichniss 1861–1868, 127*).

Prezidenta, vēlāk vojevodas sēdeklis un zemestiesa, kā arī stārasta un garnizona mitekļis, visticamāk, atradās daļēji atjaunotajā Cēsu pils konventa ēkā un priekšpilī. 1590. gadā bija atjaunots un apdzīvots konventa ēkas dienvidu korpuss, kur, kā liecina telpu iekārtojums, varēja atrasties prezidenta dzīvojamās un darba telpas, kā arī viesu uzņemšanai un sanāksmēm piemērota zāle. Par pārvaldes iestādes esamību liecina inventarizētie garie galdī, kas nepieciešami sēdēm, skapji un plaukti. 1590. gadā sastādītajā revīzijas protokolā aprakstītas arī austrumu korpusa telpas, tomēr tur nav minētas mēbeles, un daudzi logi tajās bija bez rūtīm, kas liecina, ka telpas nebija apdzīvotas. Mēbeles minētas, sākot ar t. s. Svētku zāli dienvidu korpusā, kas dēvēta par “lielu istabu” (*izba wielka*). Uz to veda pildītas durvis. Zāles logos bija saliktas jaunas rūtis, tikai vienā trūka loga rāmja, bet otrs rāmis bija salauzts; svina režģi atradās trijos logos. Telpā atradās divi garie galdī, trīs krēsli un krāsns. Antresola stāvā virs zāles bija pieliekamais kambaris (*spizarnia*) (*Revīzija 1590, 442*). No “lielās istabas” apgleznotas durvis (*drzwi malowane*) veda uz dzīvojamo telpu (t. s. Mestra istabu), kurā bija divi logi ar dzelzs režģiem, bet trešais bija aizmūrēts. Telpā bija skapis ar dzelzs režģi (*Revīzija 1590, 443*). Apgleznotās durvis un, kā tika konstatēts 20. gadsimta beigās, arī apgleznotās sienas liecina, ka arī poļu laikos telpā dzīvoja ievērojama persona. Līdz šim literatūrā valdīja uzskats, ka tas bijis bīskaps Patricijs Nideckis, tomēr, ņemot vērā to, ka bīskaps, visticamāk, līdz savai nāvei mitinājās Valmieras pilī, domājams, ka telpas apdzīvotājs bija prezidents Jirgens Fārensbahs.

Zem aprakstītās istabas bija velvēta telpa, uz kuru veda dzelzs durvis uz virām; tām bija atslēga un aizšaujama, bet telpā atradās divi logi ar dzelzs režģiem (*Revīzija 1590, 443*). Spriežot pēc iekārtojuma, telpa bija paredzēta sevišķi vērtīgu lietu, iespējams, naudas un dārglietu, kā arī dokumentu glabāšanai. No šīs telpas durvis veda uz dzīvojamajām istabām virs vārtu ailas (*pokoiom nad brame*). Pirmā telpa bija tukša, bet tās logos bija ievietoti jauni rāmji. Otrajā telpā atradās glazētu podiņu krāsns, priežu koka galds, divi soli, krēsls un pieci plauktiņi. No trešās telpas, kas bija tukša, ar vienu logu, uz augšstāvu veda kāpnes. Kāpņu telpā atradās piecrušu logs ar karaļa Stefana Batorija ģerboni. Ceturtajā telpā, kas atradās virs pašas vārtu ailas, bija trīs logi, arī vienā no tiem bija ievietots karaļa ģerbonis. Gar telpas sienām bija novietoti trīs soli (*lavy*) (*Revīzija 1590, 444*).

1582. gadā Cēsu pils artilērija un munīcijas krājumi nebija bagātīgi, kas izskaidrojams ar revīzijas aktā minēto karaļa pavēli aizvest lielgabalus uz Alūksnes pili. Cēsis atradās tikai nedaudzi lauka lielgabali: viens mazais falkonets un pieci serpentīni. Vairāk bija arkebūzu: 58 lielās un 33 mazās āķa bises. Pilī glabājās 523 lielgabalu un 3700 arkebūzu lodes, 2500 mazo lauka lielgabalu lodes, desmit centneri svina, divi centneri un četras mārciņas pulvera, kā arī atsevišķi glabātas šaujampulvera sastāvdaļas: trīs divcentneru mucas sēra, divas nepilnas viencentnera mucas sēra un pusotra centnera salpetra (*Revīzija 1582, 431*). 1590. gadā, kad pils jau bija atjaunota un tajā uzturējās poļu garnizons, ieroču un munīcijas krājums bija vēl vairāk samazinājies. Arsenālā atradās seši vara serpentīni un

divi citi lielgabali, 30 lielās un 22 mazās āķa bises – gan derīgas, gan nederīgas, 16 lodes liela kalibra lielgabaliem un 500 lodes serpentīniem, kā arī neliels daudzums pulvera un sēra (*Revīzija 1590, 443, 444*).

1590. gada revīzijā minēto pils kalpotāju profesijas – bende un ziņnesis – norāda uz pārvaldes iestāžu atrašanos pilī. Saskaņā ar revīziju Cēsu pilī šajā laikā strādājis arī galdnieks, gleznotājs (itālis), skroderis, dārznieks un seši sulaini (*Revīzija 1590, 444*).

Pirmais Cēsu prezidents bija jau minētais Jirgens (arī Georgs, Jerži) Fārensbahs, kuru karalis nominēja 1585. gada 4. martā, bet amatā apstiprināja 1588. gada 20. februārī. Ar 1598. gada 14. aprīli viņš stājās jaunizveidotajā Cēsu vojevodas amatā. Jirgens Fārensbahs savā laikā izpelnījās ievēribu kā profesionāls karavīrs un viens no slavenākajiem un talantīgākajiem kara algotņu komandieriem. Livonijas karā viņš cīnījās visās četrās karojošajās pusēs. Tas neizraisīja nosodījumu, jo attiecīgajā periodā karaspēki sastāvēja no algotņiem un šī nodarbe tika uzskatīta par profesiju. Spējīgs algotņu komandieris dažādās valstīs bija tikpat pieprasīts kā labs amatnieks.

Jirgens Fārensbahs bija Livonijas muižnieka dēls, dzimis 1551. gadā Merjamas draudzē Igaunijā. Jau ļoti agrā jaunībā viņš darbojās kā algotnis vairākās zemēs – Zviedrijā, Francijā, Ungārijā (1566. gadā) un Nīderlandē – un visbeidzot tika uzņemts ķeizara Maksimiliana II galmā. 19 gadu vecumā viņš atgriezās Livonijā, kur karadarbība jau risinājās pilnā sparā. Jirgens Fārensbahs pievienojās zviedru algotņiem sava mātesbrāļa Klauza Kursela vadībā un piedalījās cīņās pret krieviem Rēveles apvidū, nokļuva krievu gūstā, bet Ivans IV viņu atbrīvoja un norīkoja komandēt vācu algotņus, kas cara armijas rindās piedalījās cīņās pret Krimas hanu Devletu Gireju. Pateicoties Jirgena Fārensbaha drosmei, 1572. gada 1. augustā pie Molodiem cara armija smagi sakāva tatārus. Visās kaujās Jirgens Fārensbahs cīnījās pirmajās rindās, tādējādi izpelnīdamies gan ciņubiedru, gan ienaidnieku cieņu un apbrīnu. 1572. gadā viņš atstāja cara dienestu. Dānijas karaļa Frīdriha II uzdevumā Jirgens Fārensbahs 1577. gadā vadīja Dancīgas aizstāvēšanu pret poļu armiju, par ko karalis viņu iecēla par Sāmsalas vietvaldi uz mūžu. 1580. gadā ar sava kunga Dānijas karaļa atļauju viņš iestājās arī Polijas dienestā. Viņa vadītie algotņi 1581. gadā lielā mērā izšķīra krievu un poļu cīņu par Livoniju, tāpēc Fārensbaham tika piešķirta Cēsu stārastija, bet 1584. gadā – Karksi pils un virsrītmeistara amats Livonijā. Tas izraisīja Frīdriha II dusmas, un viņam tika atņemta Sāmsalas vietvalža vieta. Poļu–zviedru kara sākumā Jirgens Fārensbahs piedalījās daudzās kaujās Vidzemē, arī Cēsu apkārtnē. 1601. gadā viņa vadībā Rīga tika atbrīvota no zviedru Sēdermanlandes hercoga Kārļa armijas aplenkuma. Kad poļi pārgāja pretuzbrukumā un sāka atgūt cietokšņus Igaunijā, Jirgens Fārensbahs 1602. gada 17. maijā krita, aplencot Viljandi (*Schiemann 1877, 568*). Slavenais karavadonis bija apprecējis Jaunpils īpašnieka Matiasa fon der Rekes atraitni Sofiju fon Firksu, tādējādi iegūdamis muižas Kurzemē. Arī viņa dēls Volmārs Fārensbahs kļuva par algotņu vienību komplektētāju un komandieri. 1617. gadā viņš Kurzemes hercoga Vilhelma Ketlera un zviedru pusē nostājās pret poļiem. Jirgena Fārensbaha pārziņā atradās arī karavīri, kurus Livonijas muižnieki Polijas armijas rīcībā nodeva arklu dienesta ietvaros. 1585. gada 5. martā Jirgens Fārensbahs tika nominēts par Livonijas dižciltīgo bruņoto spēku komandieri (*praefectura nobilitatis nostri Livoniam germanici sanguinis bellicum*), 1588. gadā viņš saukts par Livonijas hetmani, bet 1600. un 1601. gadā – par Livonijas muižnieku komandieri (*Mikulski/Rachuba 1994, 37*).

Arī citi Cēsu vojevodas pierādīja sevi kā ievērojami karavadoņi Polijas–Lietuvas valstī. Domājams, ka Polijas karalis, nominējot vojevodas, vispirms ņēma vērā kandidātu karotāja spējas, jo Cēsu vojevodiste atradās naidīgas valsts – Zviedrijas – pierobežā un tās teritorijā pastāvīgi notika bruņotas sadursmes. 1602. gadā nominētais Macejs Dembinskis pirms tam pildījis Pērnavas vojevodas amatu un piedalījies cīņās Poļu–zviedru kara sākumā (Mikulski/Rachuba 1994, 112). Kšištofs Sluška (*Sluszska*), Trockas vojevodas Aleksandra un Livonijas pulkveža Mikolaja brālis, 12 gadus bija ķeizara Rūdolfa II Hābsburga galminieks, pēc tam Minskas vietvaldis, par Cēsu vojevodu tika nominēts 1609. gadā, miris ap 1619. gadu (Mikulski/Rachuba 1994, 112). Livonijas muižnieks Teodors Dēnhofs, Cēsu vojevodas amatā nominēts 1620. gadā, miris 1622. gadā; pirms nominēšanas bija Polijas armijas pulkvedis, vācu kājnieku komandieris un Pērnavas vojevoda.

Cēsu pils komandanti un pilsnovada pārvaldnieki stārsti bija poļu muižnieki, kuri bija guvuši pieredzi karaspēka komandēšanā un pārvaldes darbā. Jans Zborovskis, dokumentos minēts 1577. gadā, bija Polijas hetmanis un Gņeznas kastelāns; Mikolajs Suhodoļskis, nominēts 1578. gadā, dienēja Polijas Kroņa armijā kā rotmistrs; Jans Abramovičs, nominēts 1589. gadā, miris 1602. gadā, pirms Cēsu stārasta amata pildīšanas bija Tērbatas prezidents un Lidzas stārasts. Cēsu stārasts Prokops Peņonzeks no Kruzloveju dzimtas minēts 1582. gada 19. decembrī un miris 1589. gada 4. jūlijā (Mikulski/Rachuba 1994, 210). Cēsu Sv. Jāņa baznīcā ir saglabājusies viņa sievas kapa plāksne (Kalniņš 2015, 43).

Kā liecina 1582. un 1590. gada Cēsu pils revīziju materiāli, stārsti bija arī pilsnovada saimniecības vadītāji, kuri noteica nodevas zemniekiem un deva rīkojumus iekārtot jaunas muižas.

Arī pils tiesā darbojušies notāri bija poļi: 1612. gadā minēts Staņislavs Vojnarskis, bet no 1619. līdz 1625. gadam – Lorenss Čampskis (Mikulski/Rachuba 1994, 92). Viens no Cēsu zemestiesas rakstvežiem, kurš minēts 1596. un 1598. gadā, bija ievērojamais humānisma laikmeta jurists un literāts Dāvids Hilhens. Viņš dzimis 1561. gadā Rīgas tirgotāja ģimenē, studējis jurisprudenci Tibingenes, Heidelbergas un Ingolštates universitātēs, pēc studijām satuvinājies ar Polijas aristokrātiem un darbojies Žečpospolitais lielkanclera Jana Zamoiska kancelejā. Pēc atgriešanās Rīgā Dāvids Hilhens kļuva par Rīgas rātes sekretāru un piedalījās sūtniecībās uz Varšavu un Viļņu, lai panāktu, ka tiek atrisinātas Kalendāra nemieru izraisītās domstarpības starp rāti, ģildēm un Polijas valdību. 1588. gadā pēc Dāvida Hilhena uzaicinājuma savu spiestuvi no Holandes uz Rīgu pārcēla grāmatiespiedējs Nikolajs Mollins. 1589. gadā Dāvidu Hilhenu ievēlēja par pilsētas sindiku (advokātu). Pēc viņa ierosmes tika izveidota Rīgas pilsētas bibliotēka, nodibināta bāriņu tiesa, reformēta Domskola un rātes kanceleja. Dāvids Hilhens darbojās kā rakstvedis Cēsu zemestiesā, izstrādāja Vidzemes zemes tiesību un likumu kodeksu, piedalījās cīņās ar zviedriem kopā ar saviem draugiem karavadoņiem Janu Zamoiski un Jirgenu Fārensbahtu. Kaujā pie Viljandi 1602. gadā nāvēgi ievainotais Jirgens Fārensbahts nomira Dāvida Hilhena rokās. Pēc Poļu–zviedru kara sākuma 1600. gadā Dāvids Hilhens tika apsūdzēts valsts nodevībā un bija spiests bēgt uz Lietuvu. Rīgas rāte viņam piesprieda nāvessodu un atņēma īpašumus. Dāvidu Hilhenu Polijas karalis reabilitēja tikai gadu pirms viņa nāves – 1609. gadā (ADB 1880, 394, 395).

1582. gada Cēsu pils revīzijas materiālos atrodamas pirmās ziņas par Cēsu pilsnovada zemnieku pienākumiem pret pili. Pie Cēsu pils piederēja deviņi (dokumentā minēts, ka

pieder 10, bet uzskaitīti deviņi) pagasti (*pagast*): Tolmšas (*Tolmsch*), Dzislenu (*Dzislēm*), Avotēnu (*Awoten*), Līvu (*Liben*), Gaidānu (*Gaidan*), Kudliņu (*Kudelin*), Vibānu (*Wiban*), Grīvļānu (*Grywlan*) un Purniču (*Purnitz*). Iespējams, kā desmitais pagasts domāta Āraišu pils (*zamiēk Aries*) jeb Vecās Cēsis (*Stara Kies*), kas bija gandrīz neapdzīvota. Dokumentā minēts, ka zemnieki “kopš seniem laikiem” devuši no arkla pa četriem pūriem rudzu, miežu un auzu, bet tagad grūto laiku dēļ stārasts tiem zemniekiem, kam ir zirgs, atļāvis dot pa diviem pūriem no katras labības, bet tiem, kam zirga nav, – pa vienam pūram. Tāpat zemniekiem uz Svētā Jāņa dienu jānodod no katra arkla pa aunam, kviešus pa siekam no ciemata, linus, apiņus un kaņepes pa puspodam, sienu pa vezumam, malku pa četriem vezumiem. “Senāk” zemnieki devuši arī no mazākiem pagastiem pa diviem, bet no lielākiem pagastiem pa trim vērsiem un saskaņā ar likmi zināmu skaitu nobarotu cūku, kā arī pa vienai vistai un pa 10 olām. Naudas nodeva tikusi maksāta 7½ poļu grašu no arkla (Revīzija 1582, 432–434). Nav iespējams noskaidrot laiku, kad “vecās” nodevu normas tikušas ieviestas.

Cēsu pilij piederošās vakas jeb pagasti uzskaitīti zviedru ieņemto Vidzemes apvidu arklu revīzijā, kas veikta 1601. gadā. Saskaņā ar revīzijas dokumentiem “mestru laikos” Cēsu pilij (*Hause*) piederējušas četras vakas: Tolmešu (*Tollmesch*), Dzislēnu (*Seselnisch*), Avotēnu (*Awetannss*), Līvu (*Luwisch*). Āraišu jeb Veccēsu (*Arrass oder aldt Wenden*) muižai piederējušas Inķēnu (*Incken*), Geidānu (*Geyden*), Vibenu (*Wiben*), Gribelēnu (*Gribelen*), Purnicu (*Purnitz*) un Kudelēnu (*Kuddelen*) vakas. 1601. gadā pēc karu un epidēmiju postījumiem no šīm vakām bija saglabājušās šīs: Gribelēnu, Geidānu, Dzislēnu, Līvu un Tolmešu (*Gribelen, Geyden, Syselem, Liewen, Tollmen*). Gribelēnu vakā dzīvojis brīvnieks Ratnieks (*Radteneck*), kuram pils vajadzībām bija jātaisa rati un ragavas (Landrevision 1601, 489). Otram ratniekam – Hermanim no Līvu vakas – bijis iedots pusarkls zemes, par ko viņam bija jāstrādā pils labā (Landrevision 1601, 498). Saskaņā ar minēto revīziju Cēsu baznīcas atradās gan pilsētā, gan ārpus tās – acīmredzot ar tām domātas Jāņa un Katrīnas baznīcas. Mācītājs sprediķojis divās valodās, par ko viņam algu maksāja rāte, bet “mestru laikos” mācītāja alga dota no pils (Landrevision 1601, 505).

Itālijā dzimušā Polijas armijas virsnieka Aleksandra Gvaņīni sarakstītā hronika *Eiropas Sarmātija*, kas pirmoreiz 1578. gadā izdota latīniski, bet 1611. gadā – poliski (Gvanigni 1860, 360), liecina, ka Cēsu pils minētajā laikā vēl bija saglabājusī mestru rezidences un Livonijas galvaspilsētas slavu. Kā rakstīja Aleksandrs Gvaņīni, “Cēsis (*Winda*) ir pils un miests ar vojevodisti, kas poliski saukts *Kiesia*. Līdz šim tā bijusi aizsargāta (*obrone*), tagad izpostīta (*nadpustoszone*). Tur mestriem atradusies galvaspilsēta un seimu vieta. Tagad Cēsis atrodas Polijas karaļa valdījumā, to augstākais pārvaldnieks ir Žemaitijas stārasts un Livonijas augstākais gubernators Jans Karols Hodkevičs kopīgi ar Lietuvas lielkņazistes lielmaršalu” (Gvanigni 1860, 328). Acīmredzot Livonijas gubernatora pārvaldībā Cēsis atradās līdz prezidentūras izveidošanai.

Sākot ar 1600. gadu, pēc Ivana IV uzbrukuma atjaunotās Cēsis daudzkārt piedzīvoja karadarbības radītus postījumus. Kā liecina 17. gadsimta sākuma kauju apraksti, Cēsu pilī atradās visnotaļ liela poļu karavīru vienība, kura spēja sakaut lielās zviedru karaspēka vienības, kas uzbruka Cēsīm.

1600. gada sākumā Sēdermanlandes hercogs Kārlis sūtīja apmēram 1000 vīru, lai ieņemtu Cēsis. Svētdienā, kad tie sasniedza pilsētu, Jirgens Fārensbahts ar 50 zirgiem un

dažiem muižniekiem bija devies uz Nītauri, nezinādams, ka tuvumā ir zviedri. Tomēr vojevoda Matias Dembinskis un pulkvedis Veiers devās ārā no cietokšņa, ar nelielu karavīru skaitu piespieda zviedrus bēgt, aizdzina tos līdz Gaujai, kur aptuveni tūkstotis zviedru noslika, bēgot pāri Gaujas ledum, bet daudzi simti palika kaujas laukā, zaudējot visus lielgabalus, karogus un citas mantas. Kad poļi saņēma vēsti, ka Valmiera ir ieņemta, viņi, izņemot Matiasu Dembinski, piepildīja ratus ar namnieku labību un atstāja pili un pilsētu. Matiasam Dembinskim vēlāk ceļā uz Piebalgu uzbruka zviedri un viņu sagūstīja (Nyenstedt 1839, 107). Gada beigās pulkvedis Jirgens Fārensbahs devās uz Cēsīm, kur apvienojās ar Matiasa Dembinska nodaļu (Nyenstedt 1839, 106).

Pēc 1600. gada Ziemassvētkiem zviedru feldmaršals Morics Vrangels un pulkvedis Johans Bengtsons ar dažām smagi bruņotu vācu algotņu – jātnieku un kājnieku – rotām devās uzbrukumā Cēsīm. Kad poļi no pilsētas to ieraudzīja un devās pretuzbrukumā, vācu jātnieki kājniekus pameta kaujaslaukā vienus. Vairumu no tiem poļi apkāva, bet, pārējiem bēgot pāri Gaujai, ledus ielūza, un daudzi no tiem noslika. Jātnieki bēga uz Karksi, “turklāt izlaupīja kājnieku bagāžu un izpostīja zemi tā, ka nācās domāt, ka tie ir nodevēji” (Nyenstedt 1839, 383). Kad to uzzināja hercogs Kārlis, viņš ar visu armiju devās uz Cēsīm, ieņēma pilsētu un pili, bet drīz pēc tam arī Valmieru un Raunu. Šinī un nākamajā gadā Vidzemē karadarbības un neražas dēļ izcēlās briesmīgs bads, kuru, pēc Franca Nienstedes domām, pārdzīvoja tikai aptuveni desmitā daļa zemnieku (Nyenstedt 1839, 384).

1600. gada augustā poļi, padzirdējuši par hercoga Kārļa armijas tuvošanos, pameta Cēsis; zviedri to izmantoja un viegli ieņēma pilsētu (Kelch 1695, 472). Poļi Cēsis atguva, bet 1601. gada 2. februārī hercogs Kārlis atkal ieņēma Cēsu pilsētiņu (*Stadtlein*), bet 3. februārī – arī Valmieras pili un pilsētiņu (Bodecker 1890, 3). 1601. gada 4. jūlijā poļi atkal atņēma zviedriem Cēsu pilsētu (Bodecker 1890, 4).

Poļu karaspēka nodaļām nereti nācās pamest Cēsis, lai iesaistītos karadarbībā citās vietās, un domājams, ka tādēļ zviedri vairākkārt spēja ieņemt pilsētu un pili. 1601. gada 23. septembrī Polijas karalis ar abiem saviem pulkvežiem atstāja Ikšķili. Apakšpulkvedis ar 4000 kazakiem jau pirms tam bija devies uz Cēsīm no Kokneses cauri Ropažu apgabalam, pāri Gaujai un caur Straupi. Viņiem sekoja lielgabali ar munīciju. 10. oktobrī karalim sekoja Cēsu vojevoda Jirgens Fārensbahs ar četrām skotu algotņu rotām, kuras viņš bija atgādājis no Prūsijas (Nyenstedt 1839, 109). 1605. gada septembra sākumā feldmaršals Jans Karols Hodkevičs no Viljandi cauri Valmierai izlauzās uz Cēsīm, lai saņemtu papildspēkus – karavīrus no Lietuvas –, jo pirms tam bija saņēmis ziņu, ka hercogam Kārlim ir liels karaspēks (Nyenstedt 1839, 119). 1607. gada 13. oktobrī zviedri izlaupīja un izdedzināja Cēsis un devās prom no turienes (Bodecker 1890, 32), kas liecina, ka pils bija slikti aizsargāta.

Iespējams, par pēdējo zviedru uzbrukumumu rakstīja arī Rīgas birģermeistars Francs Nienstede, nenorādot datumu, bet paziņojot vairākas uzbrukuma detaļas. Zviedri Cēsīm uzbruka pēc Burtņieku pils ieņemšanas, uzspridzināja vārtus un ieņēma pilsētu un pili. “Ar sevišķu veiklību” (autors tuvāk nepaskaidro, kā tas izpaudies) no ieņemšanas izvairījies pils komandanta (stārasta) namiņš (*Schlosshauptmann Haeuslein*) (Nyenstedt 1839, 122).

1615. gada 3. janvārī Vidzemes muižnieki Rīgas pili noturēja landtāgu, kurā kā Polijas karaļa sūtņi piedalījās Cēsu biskaps un pulkvedis Dēnhofs. Domstarpību dēļ Fārensbahs un citi poļu dižciltīgie noturēja separātu landtāgu Cēsīs, tādējādi sadaloties divos pulkos.

Hronists Johans Bodekers, vērtējot šo šķelšanos, piezīmēja: “Un tā nabaga Vidzeme varētu vēlēties ko labāku.” (Bodecker 1890, 56) Poļu muižnieku pārceļšanās uz Cēsīm liecina, ka tur viņi rada lielāku drošību un stabilitāti. Iespējams, šo konfliktu dēļ 1619. gada augustā Cēsis Lietuvas lielhetmanis Karols Hodkevičs kā karaļa pilnvarotais noturēja komisāru tiesas sēdi (*judicium commissoriale*), un no Cēsīm 21. augustā uz Kurzemi devās zviedru atbalstītājs, Jirgena Fārensbaha dēls Volmārs Fārensbahs ar saviem vācu algotņiem (Bodecker 1890, 55).

Poļu valdīšanas laikā Cēsu pils funkcionēja kā liela administratīvā apgabala centrs, bija labi uzturēta un apgādāta, tomēr tās militārā nozīme, salīdzinot ar Vācu ordeņa Livonijas atzara pastāvēšanas laiku, sāka samazināties.

ZVIEDRU VALDĪŠANAS LAIKS (1621–1721)

Zviedru karaspēks Cēsis, domājams, ieņēma karaļa Gustava II Ādolda plašajā uzbrukumā Vidzemei un Rīgai 1621. gada vasarā. Tomēr līdz pat Altmarkas pamiera noslēgšanai 1629. gadā zviedru militārā dominante Cēsu apkārtnē vēl nebija nostabilizējusies.

Jau neilgi pēc tam, kad Gustavs Ādolfs bija atstājis ieņemto Rīgu, 1621. gada 3. oktobrī pie Rīgas negaidīti ieradās sešas Polijas dienestā esošo kazaku rotas, kas iebruka zviedru pamestajā nometnē, apkāva tur atstātos slimniekus, tad devās līdz Limbažiem un tālāk iekšā Vidzemē (*Letland*), laupidami un postidami. 12. oktobrī tie ieradās pie Cēsīm laikā, kad visi ļaudis atradās baznīcās. Uzbrucēji viegli ieņēma neapsargāto pilsētu. Kazaki izlaupīja Cēsis, izvaroja sievas un jaunavas, nokāva vīriešus, kas nebija paspējuši paglābties pilī, un tad steigšus devās prom. Pēc tam zviedri pilsētas apsargāšanai esot veltījuši lielāku vērību (Hiärn 1835, 1).

Cēsu kastelāns Gothards Johans fon Tizenhauzens savu amatu bija saglabājis, kaut arī pili un apgabalu bija ieņēmuši zviedri. Kad Zviedrijas karalis ar 76 kuģiem un 8000 vīriem 1625. gada 30. jūnijā ieradās pie Rīgas, Polijas karalis pilnvaroja Tizenhauzenu un Tērbatas stārastu Ernstu Dēnhofu vest ar tiem sarunas. Tās beidzās bez rezultātiem, tomēr zviedri nelauza ar poļiem noslēgto pamieru un devās prom (Hiärn 1835, 5).

1628. gada februārī Cēsu apkārtnē bija ielauzusies pulkveža Snarska komandēta poļu karavīru nodaļa, kurai zviedru ģenerālis Gustavs Horns ar 400 vīriem uzbruka kādā ciemā pie Cēsīm. Poļi centās atšaudīties no ēkām, bet tās zviedri aizdedzināja un tad isā cīņā nogalināja 300 poļus. Pulkvedis Snarskis ar dažiem virsniekiem un citiem gūstekņiem tika nogādāts Valmierā (Hiärn 1835, 15).

1622. gada 19. augustā karalis Gustavs II Ādolfs Zviedrijas valsts kancleram grāfam Akselam Uksensērnā, viņa sievai un dēliem piešķīra poļu laiku Cēsu bīskapijas īpašumus, pie kuriem piederēja Valmieras pils un pilsēta, Burtņieku pils, Cēsu pils muiža un Mujānu privātmuiža (Dunsdorfs 1935, 19). Cēsu stārastija bīskapijā neietilpa. Tikai 1627. gada 7. jūlijā ar tādām pašām tiesībām karalis Uksensērnā piešķīra Cēsu pili un pilsētu ar tās muižām un visiem piederumiem (Dunsdorfs 1935, 20).

Uksensērnā piešķirtos īpašumus pārvaldīja grāfa iecelts komandants (*Hauptmann*). Šis amats apvienoja militārā komandanta un saimnieciskā pārvaldnieka funkcijas.

Komandanta galvenais pienākums bija Valmieras un Cēsu garnizonu vadīšana. Garnizoni saskaņā ar karaļa lēņa grāmatu bija jāuztur bīskapijai. Pirmais komandants bija Andersss Munks, otrs no 1631. gada 20. maija – Hinrihs Lēdeborns, no 1649. gada – Jakobs Bērs, no 1652. gada 27. oktobra – Jakobs Šprenkports (Dunsdorfs 1935, 49). 1630. gada 24. augustā kanclera brālis Gabriels Uksenšerna rakstīja kancleram, ka Munka personā viņam ir visuzticamākais un vislabākais kalps (Dunsdorfs 1935, 49). Komandants ievāca bīskapijas ienākumus un nodeva tos kancleram, par ko liecina 1628. gada 25. jūlijā Elbingā Aksela Uksenšernas izsniegtā kvīts Cēsu hauptmanim Andersam Munkam par saņemtajiem ienākumiem (Svenska riksarkivet / Tidöarkivet // 276). Komandanti amatā tika iecelti pēc Uksenšernu pilnvaras. 1652. gada 20. septembrī Stokholmā tika izrakstīta pilnvara kapteinim Jakobam Sprenkportam komandēt Valmieras un Cēsu cietokšņus, to garnizonus un artilēriju (Svenska riksarkivet / Skoklostersamlingen // E 8145 / fol. 521).

Lai būtu iespējams labāk pārvaldīt plašo bīskapiju, 1624. gadā Uksenšerna pieņēma darbā vēl otru ierēdni – sekretāru Traneju, kurš no 1625. gada darbojās arī kā zemes tiesnesis. Ar 1625. gadu sāka strādāt grāmatvedis Pērs Bengtsons, bet vēlāk viņa vietā stājās Bengts Andersons, Šverkils Jozefsons, Jakobs Bērs un Kristians Beierbahs (Dunsdorfs 1935, 50).

Plāni, atskaites un rēķini tika sagatavoti par visu bīskapiju kopumā, tādēļ ir grūti noteikt, kuri no dokumentos minētajiem datiem un ziņām attiecas uz Cēsu pili un pilsmuižu. 1629. gadā bīskapijā atradās četri garnizoni: Valmierā, Cēsīs, Burtniekos un Mujānos (Dunsdorfs 1981, 112).

Ierēdņiem, amatniekiem un kalpotājiem Uksenšernas maksāja gan natūrā, gan skaidrā naudā. 1624. gadā komandantam maksāta 1219 valstsdālderus un 29 ēres liela gada alga, leitnantam Bērendam Mortensonam – 26 Rīgas dālderī, karodzniekam Hansam Lidihsonam – 38 Rīgas dālderī, mācītājam Nikolajam Sigfridam – 50 Rīgas dālderī, ērgelniekam – 20 dālderī, lielgabalu lējējam no Rīgas Hansam Meijeram – 45 Rīgas dālderī, sekretāram Tranejā – 133 Rīgas dālderī, Andresam Munkam – 120 Rīgas dālderī, karavīru ģimenēm – 107 Rīgas dālderī (Dunsdorfs 1935, 386, 387). Zvanu lējējs minēts arī 1626. gadā, kad viņam samaksāta 160 zviedru dālderus un 10 ēres liela gada alga (Dunsdorfs 1935, 388). Tā kā nav izdevies atrast ziņas par lielgabalu un zvanu lietuvī Valmierā vai citur bīskapijā, pastāv iespēja, ka lietuve atradusies Cēsu pilsētā, vietā, ko 1665.–1679. gada dokumentos dēvēja par bijušo monētu kalnuves teritoriju. Tā kā šī teritorija aizņēma veselu kvartālu, ko ierobežoja Lielā un Mazā Katrīnas un Lielā un Mazā Kalēju iela (Caune 1994, 115), monētu kalnuvei tā šķiet pārāk liela, bet piemērota lietuvei, kur vajadzēja atrasties gan kausēšanas krāsnij, gan formu gatavošanas vietai un gatavās produkcijas slīpētavai, kā arī noliktavai. Mācītājs Hieronīms Depkins 1763. gadā rakstīja, ka Cēsu pilsētas ziemeļaustrumu daļā atrodas t. s. Lējēju tornis, kurā, kā cilvēki atceroties, kādreiz lieti zvani un kas cits (Caune 2007, 163).

Bīskapijas galvenais cietoksnis, kura uzturēšanai, remontam un paplašināšanai tika veltīta vislielākā Uksenšernu un pārvaldnieku vēriba, atradās Valmierā. 1623. gada 15. jūnijā Gustavs Ādolfs atļāva Valmierā apmesties 300 somu kareivjiem ar ģimenēm, un 1626. gadā tur ieradās 142 somu ģimenes (Dunsdorfs 1981, 110). Uksenšernām bija jāuztur un jāapgādā ar visu nepieciešamo ne tikai karavīri, bet arī viņu sievas un bērni, kopumā saukti *Soldateska*, kuri arī dzīvoja cietoksnī. 1653. gada 8. februārī Ērika Uksenšernas

izdotajos noteikumos bija paredzēts, ka “komandantam zaldātu bērni jāņem uz pili, kur tos jāmaca aust, vērpt, lasīt, rakstīt un bijāt Dievu” (Dunsdorfs 1935, 192). Tā kā nav ziņu, ka Cēsīs šīnī laikā dzīvotu karavīri ar ģimenēm, domājams, ka arī komandants, kurš varēja nodoties zaldātu bērnu mācīšanai, dzīvoja Valmieras pilī.

Ļoti daiļrunīga liecība par Cēsu cietokšņa nozīmi, salīdzinot ar Valmieru, ir šaujamoču un munīcijas daudzums cietokšņos. 1646. gada septembrī Cēsīs atradās tikai trīs lielgabali, bet Valmierā – 21 lielgabals ar 935 lodēm, kā arī 216 musketes ar 2610 lodēm (Dunsdorfs 1935, 113). Ērika Uksenšernas 1649. gada 9. janvāra instrukcijā bija paredzēta jauna cietokšņa vaļņa būve Valmierā, kam jāpiešķir kļaušinieki no bīskapijas zemniekiem: 60 kājnieki un 22 zirdzinieki. Valmieras garnizonu šajā gadā veidoja 80 karavīri (Dunsdorfs 1981, 38). Remontdarbi 1632. gadā veikti arī Valmieras pils zālē, un tie izmaksājuši sešus valstsdālderus (Dunsdorfs 1935, 392).

Sākotnēji Uksenšernas rūpējās arī par Cēsu pils uzturēšanu, lai arī ne tik lielā mērā kā par Valmieru. Cēsu nocietinājumu vajadzībām 1629. gadā tika iegādāts samērā liels daudzums dzelzs – deviņi birkavi un 13 podi (aptuveni 1570 kilogrami) par 318 valstsdālderiem un 27 ērēm (Dunsdorfs 1935, 390). Iespējams, no šīs dzelzs izgatavoti enkurī brūkošo mūru nostiprināšanai, kas izmantoti mūru plašāka remonta gaitā. 1635. gada 29. septembrī Aksela Uksenšernas izdotā instrukcija adresēta komandantam Cēsīs Hinriham Lēdebornam (Svenska riksarkivet / Oxenstiernska samllingen Axel Oxenstierna av Sodermore // E539), kas liecina, ka komandants šīnī laikā uzturējies Cēsīs. 1637. gadā tika remontēti vai ierīkoti no jauna logi un krāsns Cēsīs, par ko samaksāti 11 valstsdālderī un 43 ēres (Dunsdorfs 1935, 395). Norādes par pili 17. gadsimta 30. gados veiktajiem remontdarbiem sakrīt ar novadpētnieka Hermaņa Enzeliņa brošūrā publicēto, ar atsaucēm vai norādēm nepamatoto ziņu, ka 1633. gadā pēc Uksenšernas ierosinājuma pils savesta kārtībā (Enzeliņš 1936, 54).

1649. gadā grāfs Ēriks Uksenšerna pievērsās muižu saimniecības modernizēšanai: tika izdots rīkojums Cēsu un Burtnieku muižās būvēt nepieciešamās ēkas par iespējami zemākām izmaksām (Dunsdorfs 1935, 179). Ērika Uksenšernas 1653. gada 8. februārī izdotie noteikumi par muižu apsaimniekošanu paredzēja, ka Valmierā, Cēsīs un Ropažos jāierīko aitu audzētavas ar 100 galvu lielu ganāmpulku katrā, aitas ievēdot no Prūsijas (Dunsdorfs 1935, 187). Šajos noteikumos paredzēts, ka vaļņu meistaram Sigvardo jāizgatavo Cēsu pils un pilsētas plāns, tajā ietverot arī dārzu līdz pils diķiem, laidaram un kalnam pie vecā Cēsu ceļa (Dunsdorfs 1935, 191), kas liecina, ka Ērikam Uksenšernam bijuši kādi tālāki nodomi Cēsu pils izmantošanai. Vaļņu meistaram seši valstsdālderī par Cēsu pils un pilsētas plāna zīmēšanu tika samaksāti jau 1652. gadā (Dunsdorfs, 1935, 413). Vēsturniece Māra Caune pieļauj, ka Sigvardo ir zīmējis vienu no trim Cēsu pilsētas plāniem, kas glabājas Kara arhīvā Stokholmā (Caune 2007, 162).

Ērika Uksenšernas ieceres tomēr nesniedzās tālāk par plāna izgatavošanu. Iespējams, viņš saprata, ka mazie cietokšņi, kurus ienaidnieks ar samērā nelielām pūlēm var ieņemt un tajos nocietināties, drīzāk noderētu ienaidniekam nekā aizstāvjiem, tādēļ tie jānojauc. Komandantam tika uzdots nojaukt Mujānu pils mūrus un vaļņus, atstājot tikai divus apaļos torņus, kuros bija iespējams stingri nocietināties ar šaujamočiem (Dunsdorfs, 1981, 114). Cēsu pils netika nojaukta, taču par tās uzturēšanu un remontiem pēc 1637. gada nav ziņu.

Uksenšernu muižu algu saraksti liecina, ka Cēsis uzturējušās galvenokārt ar saimniecisko darbību saistītas amatpersonas un amatnieki, kas netieši liecina, ka muižas apsaimniekošana bija kļuvusi par prioritāti salīdzinājumā ar pils stratēģisko lomu. 1629. gadā Cēsu sardzes priekšniekam jeb vahtmeistaram samaksāti 207 valstsdālderu un septiņas ēres, Cēsu muižas pārvaldniekam Jakobam Bērendam – 80 valstsdālderu gada algas (Dunsdorfs 1935, 389). 1636. gadā Cēsu piensaimniecības pārzinei jeb moderei samaksāti septiņi valstsdālderu un 45 ēres, Cēsu bārddzinim, kas veica arī vienkāršas ķirurģiskas operācijas, – 66 valstsdālderu un 60 ēres gada algas (Dunsdorfs 1935, 389). 1651. gadā Cēsu pili pārzināja kaprālis, kuram maksāta deviņu valstsdālderu un 60 ēru gada alga, kas nemainījās arī 1652. gadā (Dunsdorfs 1935, 410, 413), bet 1653. gadā pieauga līdz 10 dālderiem un 37½ ērēm (Dunsdorfs 1935, 415).

Uksenšernu ierēdņu rīcība reizēm skāra Cēsu namnieku intereses, kādēļ izcēlās konflikti. 1638. gadā Rīgas notārs Hinrihs Lādemahers, kuram piederēja divi nami Cēsis un dažas zemnieku saimniecības pie pilsētas, sūdzējās, ka kanclera ierēdņi – pārvaldnieks un muižkungs – ir piesavinājušies trīs viņam piederošās zemnieku saimniecības (Dunsdorfs 1981, 18). Savukārt 1640. gada 26. maijā Cēsu birģermeistars un rāte sūdzējās kancleram, ka pili dzīvojošie virsnieki kūda pilsoņus nepakļauties rātei un ievācas namnieku mājās bez rātes atļaujas, bet kanclera kalpotāji atņēma namnieku pļavas un baznīcas, kā arī nojauc pilsētas mūrus un kapsētas vārtus, lai iegūtu akmeņus kaļķu dedzināšanai (Dunsdorfs 1981, 49). Mūru noplēšana kaļķu dedzināšanai pēc Uksenšernu ierēdņu rīkojuma sniedz pamatu pieņēmumam, ka tikuši ārdīti arī novārtā pamestās Cēsu pils mūri.

Pirmā Ziemeļu kara laikā (1655–1661) bīskapijas garnizons pārgāja Zviedrijas valdības rīcībā, un komandants tagad bija gan valsts dienesta, gan “bīskapijas aizbildņu valdes” ierēdnis (Dunsdorfs 1935, 49). 1657. gada augustā poļu karaspēks viegli ieņēma Cēsis, un zviedru garnizons atkāpās uz Valmieru (Dunsdorfs 1981, 155). 1660. gadā, kad beidzās karš ar poļiem un krieviem, bīskapijas aizbildņi izvirzīja apsūdzību pret Cēsu pils komandantu Jakobu Šprenkportu par muižu krājumu nodošanu karaspēkam un aizvešanu, kā arī zemnieku lieku izmantošanu un ņemšanu kara dienestā (Dunsdorfs 1935, 49). Domājams, komandants citādi nespēja atrisināt sarežģīto jautājumu par valdības karaspēka apgādi situācijā, kad viņa rīcībā bija tikai Uksenšernām piederošā pārtika un darbaspēks.

Pēc muižu redukcijas 1681. gadā bīskapijas zemes kļuva par Zviedrijas karaļa īpašumu. Karaliskā Cēsu bīskapija un Valmiera (*Koenigliches Bischoffthumb Wenden und Wolmar*) tika iznomātas Rīgas rātskungam Johanam Reiteram (LNA LVVA, 6999. fonds, 12. apraksts, 16. lieta, 195. lapa). Karaļa īpašumā esošā Cēsu pils pilnībā tika padarīta dzīvošanai nederīga, atskaitot saimniecisko sektoru. 1682. gada 9. augustā Cēsis Rūdolfs fon Koldics ziņoja zviedru Vidzemes gubernatoram Magnusam Delagardijam, ka pēc gubernatora aizbraukšanas Cēsu un Valmieras pils tikušas tik ļoti izpostītas, itin kā pēc izlaušanas: durvis, skapji un logi ir izlauzti, dzelzs detaļas izvāktas, visas eņģes un slēdzenes no durvīm ir prom, krāsnis daļēji ir izjauktas, un kopumā stāvoklis ir tāds, ka gubernators pils vairs nevarēs apmesties (LNA LVVA, 6999. fonds, 12. apraksts, 16. lieta, 201. un 202. lapa). 1688. gada Cēsu pils revīzijas materiālos ir paskaidrots, ka postīšanā vainojami Cēsis noņemtie ritmeistara Grabova jātnieku nodaļas karavīri, kuri malkai izlauzuši durvis un grīdas, bet beigās ķērušies arī pie logu svina rāmjiem, lai pagatavotu lodes (LNA LVVA, 7348. fonds, 1. apraksts, 10. lieta, 484. lapa).

Citi dokumenti liecina, ka Grabova nodaļā pastāvēja disciplīnas problēmas, kas, iespējams, izskaidrojamas arī ar nesakārtotajiem karavīru apmešanās un apgādes jautājumiem. Tā kā valdība karavīrus nepietiekami apgādāja ar pārtiku, kurināmo, apgaismes materiāliem un naudu, Grabova komandētie jātnieki bija spiesti ķerties ne tikai pie pils koka un svina detaļu izlaušanas kurināšanai un ložu liešanai, bet arī pie namnieku un zemnieku aplaupīšanas, kas noveda pie ilgstošiem konfliktiem.

1682. gada 28. septembrī Vidzemes gubernatora kancelejā reģistrēta Cēsu birģermeistara un rātes pirmā sūdzība, ka Grabova nodaļas kareivji patvaļīgi ir apmetušies Cēsu namnieku mājās, nepamatoti pieprasa 12 asis malkas apkurei un 12 grašus naudā apgaismojumam (LNA LVVA, 7349. fonds, 2. apraksts, 45. lieta, 1. un 2. lapa). 1682. gada jūnijā jātnieks Heinrihs Lange zemniekam Pērkonu Tīcam naktī bija nozādzis ķēvi (LNA LVVA, 7349. fonds, 1. apraksts, 373. lieta, 238. lapa), bet novembrī un decembrī Cēsu namnieks Samuels Bergs un mācītājs Johans Neickavs sūdzējās, ka Cēsis nomitinātie kareivji naktīs daudzās pie durvīm, šaudās un zvana trauksmes zvanu tirgus laukumā (LNA LVVA, 7349. fonds, 1. apraksts, 373. lieta, 241. un 242. lapa).

1685. gadā Cēsu namnieki gubernatoram iesniedza Grabova kareivju patvaļību detalizētu uzskaitījumu, kurā minētas namnieku un zemnieku piekaušanas un ievainošanas, ko veikuši virsnieki un jātnieki, logu izsišana un māju apšaudīšana, šaušana virs cilvēku galvām tirgus laukumā, patvaļīga ievākšanās cēsnieku namos bez saimnieku un rātes atļaujas, ēku nojaukšana malkai un namnieku sagatavotās malkas aizvešana, pilsētas diķu izvejošana un cūku nošaušana, naudas un produktu izspiešana no namniekiem un slēdžu sabojāšana pilsētas vārtiem, lai namnieki tos nevarētu aizslēgt (LNA LVVA, 7349. fonds, 1. apraksts, 373. lieta, 251.–253. lapa). Diemžēl gubernatora reakcija uz sūdzībām un lietas tālāka virzība nav zināma, tāpēc nav iespējams noteikt sūdzību pamatojumu. Uzkrītoši biežā malkas un produktu atņemšana, kā arī patvaļīgā karavīru apmešanās cēsnieku namos rosina domāt, ka karavīru apgāde nav bijusi pietiekami labi organizēta.

Jau Grabova nodaļas uzturēšanās laikā Cēsu pils un pilsēta savu cietokšņa nozīmi bija zaudējušas. Par to liecina jau tas vien, ka Vidzemes gubernatora arhīva lietās par Vidzemes cietokšņiem no 1663. līdz 1708. gadam Cēsis nav minētas nevienā dokumentā. Cēsu pils nozīmes zudumu atzina arī Vidzemes guberņas vadība un virsnieki: Vidzemes gubernatora un virsnieku konferencē 1682. gada 21. septembrī tika konstatēts, ka vienīgās Vidzemes pils, ko var izmantot kā nocietinājumu, ir Koknese, Alūksne un Jaunā Daugavgrīva jeb Neiminde (LNA LVVA, 7349. fonds, 1. apraksts, 371. lieta, 345. lapa). 1693. gadā kā cietokšņi Vidzemē (*Ordinarie Fortifications Staten i Lyfflans*) minēti Rīga, Kobronskansts, Koknese, Neiminde, Pērnavā un Tērbatā (LNA LVVA, 7349. fonds, 1. apraksts, 373. lieta, 163. lapa).

Iespējams, uz brīdi zviedru valdībā bija radušies nodomi kaut kādā veidā izmantot Cēsu pili un pilsētu, par ko liecina inženiera Johana Palmstruka zīmētais Cēsu pils, pilsētas un tuvākās apkārtnes plāns, kas datēts ar 17. gadsimta 90. gadiem, un vēl divi anonīmi Cēsu plāni, kas izgatavoti 17. gadsimta pēdējos gadu desmitos un glabājas Kara arhīvā Stokholmā (Ose 2011, 479), tomēr darīts nekas netika, un Cēsis zaudēja cietokšņa funkcijas uz visiem laikiem.

Kopš 17. gadsimta 90. gadiem Cēsu pils funkcionēja vienīgi kā muiža. 1688. gada revīzijas akts rāda, ka visa saimnieciskā darbība bija koncentrējusies otrajā priekšpilī.

1684. un 1685. gadā valsts padomnieks Johans Reiters iesniedza gubernatoram rēķinus par Valmieras un Cēsu bīskapijas zemju nomu no karaļa (LNA LVVA, 6999. fonds, 12. apraksts, 16. lieta, 257. lapa), bet 1698. gada 18. jūlijā Cēsu pilsmuižas nomnieks jau bija Georgs Kristofs fon Grabovs (LNA LVVA, 6999. fonds, 12. apraksts, 16. lieta, 415. lapa), kas, domājams, nebija neviens cits kā saistībā ar pils postīšanu jau minētais ritmeistars Grabovs (Bruģis 2016, 64). Kā Cēsu muižas nomnieks Grabovs minēts 1701. gada 15. janvārī (LNA LVVA, 6999. fonds, 12. apraksts, 17. lieta, 22. lapa) un arī 1704. gada 13. aprīlī, kad Vidzemes gubernators Mihaels fon Strokirhs Cēsu muižu (*Gut Wenden*) uz 20 gadiem iznomāja virsleitnantam Georgam Kristofam fon Grabovam (LNA LVVA, 6999. fonds, 12. apraksts, 17. lieta, 48.–50. lapa), un kā muižas nomnieks viņš avotos tiek minēts līdz 1728. gada 3. decembrim (LNA LVVA, 6999. fonds, 12. apraksts, 17. lieta, 129. lapa).

Lielā Ziemeļu kara (1700–1721) laikā, 1700. gada beigās, Cēsis izlaupija Saksijas dienestā esošie kazaki un aizveda birģermeistaru gūstā uz Koknesi (*Gadebusch* 1782, 98). Zemessardzes pulcēšanās vietas funkcijas Cēsis zināmā mērā atguva 1701. gada 24. aprīlī, kad zviedru armijā tika saformēti seši “latviešu bataljoni”. Viens no tiem bija Cēsu bataljons, kuru komandēja pulkvežleitnants Frīdrihs Vilhelms Liphards. Cēsis bija izvietoti 58 bataljona vīri, bet citas nodaļas atradās arī Siguldā, Rankā, Āraišos, Rubenē un Trikātā. Ciņas spējas un disciplīna bataljonā bija vāja: 1702. gada 8. septembrī 200 vīri jau bija dezertējuši, un ierindā palika tikai 80 (*Dunsdorfs* 1981, 221).

1703. gadā Cēsis ieņēma krievi, kuri sagrāva mūrus un nodedzināja mājas (*Jansons* 1958, 13). Tomēr jāšaubās, vai pilnīgi izpostīta tika arī pils, jo 1705. gada 14. aprīlī izmeklēšanas komisija noklaušinājusi zemniekus un sastādījusi vaku grāmatu Cēsu pili (*zu Wenden aufe Schlosse*) (LNA LVVA, 6999. fonds, 12. apraksts, 17. lieta, 55. lapa).

Poļu militārā nostiprināšanās Cēsu pili notikusi jau Livonijas kara laikā. Pēc ievērojamajiem postījumiem, kas pilij tika nodarīti krievu karaspēka aplenkumu laikā no 1577. līdz 1578. gadam, pils tika atjaunota pēc 1582. gada, kad Cēsis kļuva par poļu varā esošās Livonijas daļas administratīvo un reliģisko centru. Pils kļuva par Livonijas vojevodas un prezidenta rezidenci, kā arī zemestiesas atrašanās vietu. Livonijas bīskapa rezidence sākotnēji atradās Valmierā.

Nonākot Zviedrijas valsts kanclera Aksela Uksenšernas ģimenes valdījumā, Cēsu pils savu militāro un administratīvo nozīmi zaudēja. Vismaz kopš 1637. gada pili netika veikti remontī. Vietēja rakstura saimniecisko nozīmi ieguva blakus pilij izveidotā pilsmuiža. Pilnīgā postā pils nonāca pēc Vidzemes muižu redukcijas 1681. gadā, atrodoties Zviedrijas karaļa pilnā īpašumā. Cēsu pili izpostīja tur nomitinātie zviedru karavīri, turklāt pils neatbilda tālaika jaunākajām fortifikācijas prasībām, tādēļ militārā un civilā pārvalde necentās to atjaunot. 1688. gada revīzijas materiāli pili rāda kā faktiski neapdzīvotu, un šis stāvoklis turpmākajos gados vairs nemainījās.

Agris Dzenis

CĒSIS CASTLE UNDER POLISH AND SWEDISH RULE

Summary

The period of rule by the Livonian branch of the Teutonic Order in Cēsis was marked by lasting peace and the development of the castle. It was after the Livonian dominions lost their independence that the castle saw its first great political changes and military clashes. Chronologically, the period of Polish and Swedish rule in Cēsis can be divided into two phases: the first, from 1562, when the lands of the Livonian Knights were annexed to the Polish-Lithuanian Commonwealth, to 1621 when Cēsis was conquered by the troops of the Swedish King; the second, from 1621, when the rule of the Swedish King was consolidated in Cēsis to 1721, when the Russians conquered the territory of the present-day Vidzeme region and, in compliance with the Nystad Peace Treaty, it fell under the rule of the Russian Tsar.

This paper aims to provide an overview of the administrative, economic and military functions of Cēsis Castle during the period of Polish and Swedish rule, revealing the impact of the political changes and military activities on the construction and state of the castle.

The Poles consolidated their military positions in Cēsis Castle as far back as the Livonian War. After 1582, when Cēsis became the administrative and religious centre of the Polish-ruled territory of Livonia, the castle underwent renovation to fix the damage it incurred during the siege by Russian troops in 1577–1578. The castle became the residency of the Voivoda and President of Livonia as well as the seat of the land's court of justice. Under Polish rule, Cēsis Castle functioned as the centre of a large administrative district and was well maintained and supplied, however, its military importance started to decrease, compared to when it was governed by the Livonian branch of the Teutonic Order.

After falling into the hands of the family of the Lord High Chancellor of Sweden, Axel Oxenstierna, Cēsis Castle lost its military and administrative significance altogether. From at least 1637 onwards, the castle saw no renovations. The manor established next to the castle gained local economic importance. After the 1681 reduction of the Livonian manors, when the castle became directly owned by the King of Sweden, it fell into total disrepair. The Swedish soldiers stationed there demolished it. Since the castle no longer complied with the latest fortification standards, the military and civil administration did not attempt to renovate it. Revision materials from 1688 indicate that the castle was uninhabited and remained that way in coming years.

AVOTI UN LITERATŪRA

- ADB 1880 – Allgemeine Deutsche Biographie. – Leipzig, 1880. Bd. XII
- Arbusow 1910 – *Arbusow L.* Nachtrag zu den im Deutschen Orden in Livland vertretenen Geschlechtern // Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1907. und 1908. – Mitau, 1910
- Bodecker 1890 – Bodeckers Chronik Livländischer und Rigascher Ereignisse 1593–1638. – Riga, 1890
- Brūģis 2016 – *Brūģis D.* Cēsu Jaunā pils. – Cēsis, 2016
- BU 1876 – Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558–1562. – Riga, 1876. Bd. V
- Caune 1994 – *Caune M.* Cēsis Livonijas ordeņa laikā. Vēsturiskās topogrāfijas problēmas // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1994. Nr. 2, 110.–118. lpp.
- Caune 2007 – *Caune M.* Cēsis 14.–18. gadsimtā: plānojums, apbūve un iedzīvotāji // Quo vadis, Cēsis? Vēsture un mūsdienu nosacījumi pilsētas attīstībai. – Cēsis, 2007. 155.–166. lpp.
- Dunsdorfs 1935 – *Dunsdorfs E.* Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas. – Riga, 1935
- Dunsdorfs 1981 – *Dunsdorfs E.* The Livonian Estates of Axel Oxenstierna. – Stockholm, 1981
- Dzenis 2017a – *Dzenis A.* Cara Ivana Bargā karaspēka uzbrukumi Cēsīm 1577.–1578. gadā // Cēsu pils raksti I. – Cēsis, 2017. 11.–31. lpp.
- ELB 1891 – Ehst- und Livländische Brieflade. – Reval, 1861. Abt. II, Bd. I
- Enzeliņš 1936 – *Enzeliņš H.* Skats Cēsu pilsētas un novada pagātnē. – Cēsis, 1936
- Gadebusch 1782 – *Gadebusch F. K.* Livländische Jahrbücher. – Riga, 1782. Bd. III, T. II
- Gvanigni 1860 – Z kroniki Sarmacyi Europskiej Alexanda Gvanigna z Werony. – Krakow, 1860
- Heine 1894 – *Heine W.* Über einige noch nicht genügend beachtete Quellen zur Geschichte der Gegenreformation in Livland // Rigasche Stadtblätter, Nr. XLIII, 27.10.1894.
- Henning 1853 – *Henning S.* Liffendische Churlendische Chronika // Scriptorum Rerum Livonicarum. – Riga und Leipzig, 1853. Bd. II
- Hiärn 1835 – *Hiärn Th.* Ehst-, Lyf- und Lettländische Geschichte // Monumenta Livoniae Antiquae. – Riga, Dorpat und Leipzig, 1835. Bd. I
- Kalniņš 2015 – *Kalniņš G.* Cēsu Svētā Jāņa baznīca. – Cēsis, 2015
- Kelch 1695 – *Kelch C.* Liefländische Historia. – Frankfurt am Main, 1695
- Kleijntjens 1941 – *Kleijntjens J. (sast.).* Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos II. – Rīga, 1941
- Landrevision 1601 – Die älteste schwedische Landrevision Livlands (1601). – Riga, 1933
- Malvess 2005 – *Malvess R.* Ordeņa Cēsu pils rekonstrukcijas problēmas. Vēsturiskās izpētes materiāli // Cēsu un Vidzemes novada vēsture III. – Cēsis, 2005. 173.–222. lpp.
- Mikulski/Rachuba 1994 – *Mikulski K., Rachuba A.* Urzednicy inflanncy XVI–XVIII wieku. – Kornik, 1994
- Müller 1585 – *Müller L.* Septentrionalische Historien. – Amberg, 1585
- Nyenstedt 1839 – *Nyenstedt F.* Livländische Chronik // Monumenta Livoniae Antiquae. – Riga und Leipzig, 1839. Bd. II
- Ogle 2006 – *Ogle K.* Kontrreformācijas epizode Vidzemē. Patrīcija Nidecka kapene kā jauna paradigma Latvijas mākslā // Mākslas Vēsture un Teorija. – 2006. Nr. 5, 36.–41. lpp.
- Ose 2011 – *Ose I.* Vidzemes un Latgales piļu 17. gs. plāni un zīmējumi no Stokholmas arhīviem // Latvijas viduslaiku pils VII. – Rīga, 2011
- QG 1865 – Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. – Reval, 1865. Bd. V
- QG 1879 – Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. – Reval, 1879. Bd. VI
- Renner 1876 – *Renner J.* Livländische Historien. – Göttingen, 1876
- Revīzija 1582 – Cēsu pils 1582. gada revīzija (no poļu valodas tulkojis J. Zemzaris) // Latvijas viduslaiku pils VII. – Rīga, 2011. 428.–434. lpp.
- Revīzija 1590 – Cēsu pils 1590. gada revīzija (no poļu valodas tulkojis J. Zemzaris) // Latvijas viduslaiku pils VII. – Rīga, 2011. 435.–446. lpp.
- Russow 1853 – *Russow B.* Chronica der Prouintz Lyfflandt // Scriptorum Rerum Livonicarum. – Riga und Leipzig, 1853. Bd. II, S. 1–194
- Schiemann 1877 – *Schiemann Th.* Farenbach Jürgen // Allgemeine Deutsche Biographie. – Leipzig, 1877. Bd. VI
- Verzeichniss 1861–1868 – Verzeichniss livländischer Geschichts-Quellen in schwedischen Archiven und Bibliotheken. – Dorpat, 1861–1868
- VL 1859 – Volumina legum. Przedruk zbioru praw. – Petersburg, 1859. T. II
- Zeids 1992 – *Zeids T.* Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti. – Rīga, 1992

UDK 904(474.365)

CĒSU PILS RAKSTI III

Cēsu pils raksti III: arheoloģija, arhitektūra, vēsture

Sastādītājs, atbildīgais redaktors *Gundars Kalniņš*

Literārā redaktore *Eva Eihmane*

Korektori *Jānis Kulmanis, Ieva Zarakovska*

Tulkotāja *Eva Eihmane*

Tulkojumu korektori *Lelde Beņķe, Aleks Pluskowski*

Māksliniece un maketētāja *Anda Nordena*

Fotogrāfiju apstrāde *Alens Opoļskis, Inta Kraukle*

Izdevums sagatavots ar
Valsts kultūrkapitāla fonda
finansiālu atbalstu

ISBN 978-9934-8685-2-8

© Rakstu autori, 2020

© Cēsu pils saglabāšanas fonds, 2020

Izdevējs *Cēsu pils saglabāšanas fonds*

Iespiests un iesiets SIA "Dardedze hologrāfija"